ELEMENTE SINTACTICE LATINE ÎN CRONICA LUI GRIGORE URECHE

DE

TRAIAN S. DIACONESCU

Cercetătorii care au studiat limba cronicii lui Grigore Ureche nu s-au preocupat, în mod special, de elementele sintactice latine din cronica sa. Filologi de seamă, de la Al. Gîdei [1] la Al. Rosetti [2], relevă sporadic sau nu tratează de loc prezența sintaxei latine. P. P. Panaitescu și Liviu Onu, în studiile cele mai recente, o neagă deschis. P. P. Panaitescu afirmă că „fraza de construcție latină care apare în formă moderată la M. Costin și mai acută la D. Cantemir nu se întîlnește la Grigore Ureche" [3], iar L. Onu constată că „cu toată cultura clasicizantă a lui Grigore Ureche nu se pot distinge în limba cronicii sale urme sigure ale influenței sintactice savante latine ca în cronica lui M. Costin" [4]. Numai N. Iorga, cu perspicacitate de filolog clasic, a intuit că „Ureche e un om de stil latin, de strict stil latin. Forma e turnată cu siguranță și precizie. Sînt fraze bătute ca o medalie. În descrierea luptei de la Baia se distinge stilul eroic, fraza latină cu bucăți intercalate, nu însăilarea cu schimbări sintactice de fiece moment ci ceva care leagă logic

[1] Al. Gîdei, *Studiu asupra cronicarilor moldoveni din sec. XVII din punct de vedere al limbei, metodei și cugetării*, București, 1898, p. 82—85. Reținem din acest studiu afirmația: „o construcție de dativ ca în latinește, ex. „iar cărora sînt casele spre Iași și spre munte", (p. 84).

[2] Al. Rosetti, *Observații asupra limbii cronicii lui Grigore Ureche și S. Dascălu*, în vol. *Studii lingvistice*, București, 1955, p. 17—32. Nu sînt semnalate elemente de sintaxă latină nici la Al. Rosetti și B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, București, 1961, p. 216—230.

[3] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei* [2], ed P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 31.

[4] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Liviu Onu, București, 1967, p. 51.

An. lingv. ist. lit., T. 20, p. 35—47, Iași, 1969.

BDD-A1535 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:50:21 UTC)

toate elementele frazei într-un singur bloc de structură latină, experiența secular a scrisului într-una din marile literaturi ale lumii" [5]. Intuiția lui N. Iorga nu a fost susținută însă, pînă în prezent, de nici o cercetare lingvistică specială.

Instruirea moldovenilor la școlile umaniste polone din Cracovia, Lemberg, Bar, Camenița, începută încă din secolul al XV-lea, a înflorit în secolul al XVI-lea și, mai ales, în secolul al XVII-lea cînd curentul slavon scade și capătă pondere curentul latinesc și grecesc [6]. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea se dezvoltă, sub impulsul contactului cu umanismul clasic din Polonia, curentul latin. Întîlnim școli iezuite la Iași, la Cotnari și la Galați. Profesorii acestor școli predau, de asemenea, în case boierești. Avîntul limbii latine cultivat de catolici capătă sprijinul laic din partea minților luminate pătrunse de adevărul descendenței noastre latine. Entuziasmul pentru cultura latină ni-l relatează misionarii franciscani Marco Bandini și Francesco Renzi. În 1648 M. Bandini, episcop catolic, în urma vizitei bisericilor catolice moldovene, nota că școlarii, la boboteză, veneau la curtea lui Vasile Lupu și recitau versuri festive latine [7], iar F. Renzi, stabilit în Iași, destăinuie, în 1693, că „sînt 15 ani de cînd am venit în Iași și pe atunci nu era nimeni ca să vorbească limba latină decît M. Costin, mare logofăt și protector al credinței catolice, dar astăzi toată floarea boierimii vorbește latinește și mulți dintr-înșii sînt foarte învățați" [8]. Într-un răstimp sinuos, de peste un secol, de la apariția primei școli latine, sub Despot Vodă, pînă la înființarea unui colegiu superior la Trei Ierarhi, un număr restrîns de boieri cu studii în Polonia sau în țară pun temeiul unei culturi umaniste care, amplificată, ar fi introdus, desigur, literatura română, în secolul al XVIII-lea, în circuit european. În literatura română veche, apariția marilor cronicari și descoperirea descendenței noastre latine deschide perspectiva ridicării limbii române la nivelul capacității de comunicare și expresie al limbilor clasice. Această tendință, înfiripată și pe plan religios, unde în traduceri se cultivă emulația cu originalul, se îmbină utilul cu frumosul, se urmărește atragerea la dogmă prin stil, îmbracă în scrierile cronicarilor forme clasice exprese, grefate pe cele populare, urmărind necontenit dezvoltarea limbii noastre literare. Operele istorice antice erau modele desăvîrșite pentru mulți cro-

[5] N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București, 1929, p. 79—80.

[6] G. Pascu, *Istoria literaturii române, sec. XVII*, Iași, 1922, p. 7—22 și N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1942, vol. II, p. 140.

[7] V. A. Urechia, *Codex Bandinus, 1646*, București, 1895, p. 180 și 182, cf.... „qui dicebat pueros latina oratione salutationem principi absolventes fuisse ex schola nostra latina" (p. 180); sau... „nos cum duodecim studiosis disposito ordine regressi valachice et latine concinentes non parvam confusae multitudinis partem" (p. 182).

[8] Vl. Ghica, *Documente despre Costini*, în „Convorbiri literare", XLI, 1907, p. 471.

BDD-A1535 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:50:21 UTC)

nicarii medievali. Gr. Ureche, la colegiile din Polonia, învățase temeinic latinește, alături de nobilii poloni, pe texte clasice din istorici, oratori și poeți. „Ad cognitionem linguae, quae in proprietate maxime et copia consistit, in quotidianis praelectionibus explicetur ex oratoribus unus Cicero iis fere libris, qui philosophiam de moribus continent; ex historicis Caesar, Sallustius, Livius, Curtius, et ii qui sunt similes; ex poetis praecipue Vergilius, exceptis Eclogis, et quarto Aeneidos; praeterea Odae Horatii selectae, item. Elegiae, Epigrammata, et alia Poëmata illustrium poetarum antiquorum, modo sint ab omni obscaenitate expurgati. Eruditio modice usurpetur, ut ingenium exercitet interdum ac recreet, non ut linguae observatione impediat" (Ratio atque institutio studiorum societatis Jesu, MDCXXXV [9]).

B. Cazacu, în studiul *Influența latină asupra limbii și stilului lui Miron Costin* [10], a încercat, bazat pe o cercetare proprie, să lămurească „un capitol din istoria influenței limbii latine în evoluția limbii române literare, pînă la epoca latinistă". Influența latină, dovedește autorul, se manifestă „prin încercarea cronicarului de a introduce în scrisul său construcții sau mijloace de exprimare caracteristice limbii latine dintre care unele erau necunoscute limbii române, iar altele, care se întîlneau mai rar, capătă o întrebuințare mai frecventă". Acestea sînt: 1) adjective și verbe folosite cu regim latin; 2) ideea de posesie exprimată prin dativ cu *esse*; 3) construcții participiale corespunzătoare participiului conjunct și absolut; 4) întrebuințarea pronumelui relativ în locul celui demonstrativ; 5) omiterea negației *nu* la verbe precedate de *nici*; 6) omiterea predicatului copulă; 7) topica latină și prezența perioadei; 8) calcuri lexicale. Aceste fapte sintactice și stilistice le întîlnim însă, cu o pondere distinctă, nu numai la Miron Costin, ci și la Gr. Ureche și, de asemenea, parțial, în texte religioase, precum și în documente oficiale și particulare din secolul al XVI-lea. Prezența lor în aceste sectoare se cere explicată istoric și stilistic în lumina unor factori multipli. Noi vom prezenta selectiv și sintetic cîteva aspecte sintactice latine din cronica lui Gr. Ureche, încercînd să discernem, în măsura în care putem, prezența și valoarea elementelor savante.

1. *Sintaxa propoziției.* 1.1. *Regim verbal.* În limba latină literară stă, în cazul dativ, complementul indirect, cu funcții specifice, și, de asemenea, complementul de agent, complementul de scop, și complementul sociativ. Verbele cu regim în dativ au cunoscut o mare extindere, deși dativul a fost concurat sub influența latinei populare, de construcții prepoziționale. Verbele cu regim în dativ se extind, cu precădere, în poezia clasică și în proza postclasică. La poeții clasici, dativul are valori stilistice, personificatoare, iar la prozatorii postclasici,

[9] P. Constantinescu, *Umanismul lui Gr. Ureche*, în vol. *Scrieri alese*, București, 1957, p. 295—298.

[10] B. Cazacu, *Influența latină asupra limbii și stilului lui M. Costin*, în vol. *Studii de limbă literară*, București, 1960, p. 81—110.

BDD-A1535 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:50:21 UTC)

capacitatea exprimării abstractului. Aceste valori literare nu s-au răspîndit temeinic în limba vorbită. Valoarea punctului de vedere sau a direcției rămîn savante, valoarea atribuirii și-a pierdut aproape indicarea posesorului, iar verbele *suadeo, studeo, parco* apar uneori, la Plaut și la Cicero, cu regim în acuzativ.

Studii exhaustive axate pe regimul verbal în limba română veche nu avem. În cronica lui Gr. Ureche întîlnim verbe cu regim în dativ: a) Că nu părtenește cronicariul Bielschi a lor săi (p. 74) cf. regimul lui *faveo*; b) Mateiaș, craiul ungurescu, bizuindu-să puterii sale (p. 92) cf. regimul lui *credo*; c) S-au împlut domniei lui cei dintăi și a cei de apoi 17 ani (p. 167) cf. regimul lui *compleo*; d) Țara pizmuind lui Alexandru Vodă n-a vrut (p. 173) cf. regimul lui *invideo*; e) Să nu se încrează țării și lefeciilor (p. 220) cf. regimul lui *fido*. În textele religioase traduse din slavă în sec. al XVI-lea nu întîlnim regim în dativ la verbele *a se bizui, a părtini* și *a împle*, iar la verbele *a se încrede* și *a pizmui* ne întîmpină un regim predominant în acuzativ [11]. Verbele cu regim în dativ întîlnite în texte religioase traduse sînt verbe care au un model similar în slavă și care nu se întîlnesc cu acest regim în texte netraduse. În limba slavă regimul verbelor e apropiat de greaca veche și, uneori, de limba latină dar, în cele mai multe situații nu este riguros. Astfel verbul slav *isplniti* se construiește atît cu cazul genitiv și acuzativ, ca și verbul elin πληρόω, dar și cu cazul instrumental [12]. Verbele pe care noi le-am întîlnit cu regim în dativ în cronica lui Gr. Ureche nu au model riguros în slavă ci în limba latină. În documentele particulare românești din sec. al XVI-lea, care reflectă limba vorbită, nu întîlnim aceste verbe cu regim în dativ [13]. Pe temeiul acestor constatări sîntem îndemnați să credem că verbele de mai sus, întîlnite în cronica lui Gr. Ureche cu regim în dativ, au un regim savant și, de asemenea, că preferința cronicarului pentru dativ se datorează regimului latin similar și riguros. Socotim că aceste verbe au regim savant pentru că nu le întîlnim cu acest regim, nici în cronica lui Ion Neculce, ci numai la alți cronicari savanți. D. Cantemir folosește verbul *a se bizui* cu regim în dativ „Misii, acum Vlahi, bizuindu-se cetăților din prin munți" [14]. Totuși, stolnicul C. Cantacuzino, care știa latină cel puțin cît Gr. Ureche, nu folosește regimul savant în dativ, al verbului *a*

[11] Pentru a susține afirmațiile de mai sus am consultat, pe bază de indice, următoarele texte: *Codicele voronețean*, ediția I. G. Sbierea, Cernăuți, 1885; *Psaltirea scheiană*, ediția I. A. Candrea, București, 1916; *Tetraevanghelul lui Coresi*, ediția Florica Dimitrescu, București, 1963; *Palia de la Orăștie*, ediția Viorica Pamfil, București, 1968; *Cartea de învățătură*, indice alcătuit de C. Dimitriu, în manuscris.

[12] Regimul verbelor în limba slavă a fost studiat de Czeslaw Bartula în *Zwiazki czasownika z dopelnieniem w naystarszych jezyka staro-cerkiewno-slowianskiego*, Krakow, 1964.

[13] Am consultat documentele din volumul lui Al. Rosetti, *Scrisori românești din Arhivele Bistriței, 1592—1638*, București, 1944.

[14] D. Cantémir, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. Tocilescu, București, 1901, p. 400.

BDD-A1535 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:50:21 UTC)

părtini, întîlnit la Gr. Ureche, ci se exprimă astfel „(Atila) haine direpte aceia lucii purta, părindu-i că și acelea la mărie părtinesc" [15]. Această preferință a cronicarului muntean se explică, desigur, prin înrîurirea exercitată de regimul din limba vorbită, care, întărit de elementul savant latin (stolnicul C. Cantacuzino nu a urmat regimul lui *faveo*, cu dativul, ca Gr. Ureche, ci regimul în acuzativ, al verbului *adjuvo*, sinonim cu *faveo*), sprijină selectiv procesul formării limbii literare românești.

1.2. *Dativ cu esse:* Dativul posesiv este un aspect particular al dativului de atribuire. Se întîlnește în toate etapele dezvoltării limbii latine. Posesorul este o persoană, sau mai rar, un obiect personificat. În textele preclasice predomină exprimarea subiectului printr-un pronume personal sau demonstrativ și indică, în special, o ființă concretă sau un obiect. În perioada clasică, la Sallustius, apare subiectul care exprimă însușiri morale și intelectuale. Se extinde, îndeosebi, în poezie și în proza postclasică. Construcția dativului cu *esse* a fost ulterior înlocuită de nominativul cu *habeo*. În latina populară, dativul posesiv a înregistrat un regres continuu. În limbile romanice s-a păstrat izolat, pare-se, numai în română. În cronica lui Gr. Ureche apare frecvent: a) „Mare bucurie au fost tuturor domnilor și crailor" (p. 102); b) „Fu scîrbă mare a toată țară și tuturor domnilor și crailor" (p. 104); c) „Voao vă ieste lucru biserica să păziți" (p. 109); d) „Mai multă grijă este vezirului de oaste" (p. 132); e) „Multă veselie și bucurie era tuturora" (p. 161); f) „Nemică de alta nu-i era grijă" (p. 164) etc. Frecvența construcției *sum pro habeo* în cronica lui Gr. Ureche este sporită, îndeosebi de latina savantă așa cum, probabil, în textele religioase din secolul al XVI-lea, o întăriseră modelele slavone.

1.3. *Pronume posesiv.* În limba latină pronumele posesiv *suus* se raportează la subiectul gramatical sau logic al propoziției sau, dacă se află în subordonată, la subiectul gramatical sau logic al regentei [16]. Cînd nu se raportează la subiect ci la altă parte sintactică sau la un element amintit mai înainte, pronumele posesiv se exprimă, de obicei, prin *eius* sau genitivul altui pronume demonstrativ. În latina populară nu se făceau deosebiri logice riguroase și fluctuațiile au pătruns chiar în latina arhaică și clasică (Naevius, Plaut, Cicero), iar în latina tîrzie folosirea posesivelor devine arbitrară [17]. Gramaticii români din secolul al XIX-lea, de la Diaconovici Loga [18] la H. Tiktin [19], susțin teza că pose-

[15] C. Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești*, ed. M. Gregorian, în vol. *Cronicarii munteni*, I, București, 1961, p. 79.

[16] Kühner-Stegmann, *Ausführliche Grammatik der Lateinischen Sprache*, Hannover, II, p. 600 și 607.

[17] Stolz-Schmalz și Leumann-Hofmann, *Lateinische Grammatik*, München, 1928, p. 470.

[18] L. Diaconovici, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822, p. 176.

[19] H. Tiktin, *Gramatica română*, ed. III-a, Iași, 1945, p. 169.

BDD-A1535 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:50:21 UTC)

sivul *său* se raportează strict la subiectul propoziției iar posesivul *lui* se referă la non-subiect. Al. Philippide[20] și I. Iordan[21] observă însă că în limba populară posesivul *său* e neîntrebuințat sau mai puțin întrebuințat decît posesivul *lui*, fapt care corespunde înlocuirii lui *suus* raportat la subiect: a) „Au fost fierbinți și rîvnitori nu numai a sale să scrie" (p. 64); b) „Păstorii [...] au tras pe ai săi de la Maramoroș" (p. 70); c) „Le-au supus craiul sub ascultarea sa" (p. 112); d) „Toți plini s-au întors la casile sale" (p. 117); e) „Gîndind ei și cugetînd întru inimile sale" (p. 157); f) „Toate le-am tocmit prin poveste careleș la locurile sale", (p. 171) etc. Folosirea preponderentă a lui *suus* după modelul latin clasic nu se explică, socotim noi, prin existența riguroasă a uzului latin în secolul al XVII-lea, călcat adesea de elemente populare[22], ci se luminează prin valorificarea modelului clasic savant. În secolul al XVI-lea, se întrebuința, de asemenea, frecvent, posesivul *suus*. În textele religioase, folosirea savantă, ca în latină, a posesivelor se lămurește, mai verosimil, prin fidelitate față de textul slavon, unde modelul era similar cu cel latin, decît, neîndoielnic, prin moștenirea fluctuațiilor latinei populare. În limba populară actuală după extinderea masivă a pronumelui posesiv *lui*, înlocuirea acestuia cu *suus* se datorează, îndeosebi, tendinței de gramaticalizare sau arhaizare, iar în limba cultă, mai ales, necesității de varietate stilistică sau eufonică.

2. *Sintaxa frazei*. 2.1. *Uniune relativă*. Această construcție constă în folosirea unui pronume relativ în locul pronumelui demonstrativ la începutul unei propoziții sau fraze pentru a sublinia legătura strînsă cu propoziția precedentă. Se folosește rar în perioada preclasică, atinge apogeul în perioada clasică și decade în latina tîrzie. Uniunea relativă n-a fost o construcție populară și nu s-a moștenit în limbile romanice. Gr. Ureche o utilizează des: a) „Pentru care lucru sfatul pohti" (p. 82); b) „La care sfințenie multă adunare au fost" (p. 95); c) „De care lucru fiind înhierbîntat Ștefan" (p. 112); d) „Carii cu mare frică au mers" (p. 156); e) „Pre carii văzîndu-i Ioan Vodă" (p. 198) etc. Latina savantă, prin prestigiul său literar și artistic, îndeplinește în fraza lui Gr. Ureche, în situația folosirii uniunii relative, mult mai frecventă decît în textele din secolul al XVI-lea, un rol consolidator.

2.2. *Completive paratactice*. Subordonatele infinitivale sînt inovații posterioare limbii indoeuropene. În limbile clasice au cunoscut, în funcție de verbul regent, o dezvoltare sinuoasă. Cea mai răspîndită acuzativul cu infinitivul, se construia, ca și în alte limbi indoeuropene, după verbele de simțire și de voință. Latina și greaca, prin inovație, au extins construcția la verbele de declarație, iar latina, contrar limbii eline

[20] Al. Philippide, *Gramatica elementară a limbii române*, Iași, 1897, p. 239.
[21] I. Iordan, *Gramatica limbii române*, București, 1937, p. 113.
[22] Th. Naum, *Pronumele posesiv latin și român*, în „Anuarul Institutului de Studii Clasice", III, 1941, p. 147.

BDD-A1535 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:50:21 UTC)

a folosit-o și după verbe de afect. În latina arhaică predomină întrebuințarea verbelor de afect iar în perioada clasică sporește ponderea verbelor de declarație. Verbele de simțire și verbele impersonale cunosc o frecvență constantă din latina clasică pînă în latina tîrzie. Verbele de voință, puțin folosite în latina arhaică și moderat în latina clasică, se amplifică, în perioada imperială, mai mult decît toate celelalte categorii. Totuși, acuzativul cu infinitiv, încă din perioada arhaică, începe să fie înlocuit de subordonate cu conjuncții, mai ales după verbe de declarație și de simțire. În latina imperială se conturează dispariția acuzativului cu infinitiv în subordonate autonome de regentă din pricina tendinței de analiză și claritate a limbii și, de asemenea, din pricina concurenței completivelor cu conjuncții. Răspîndirea completivelor cu conjuncții se bizuie atît pe izvoare interne — latina populară (care folosește acuzativul cu infinitivul cînd subiectul ei e complement în regentă) cît și pe izvoare externe — traduceri din limba greacă (unde apare frecvent *quod* completiv (cf. elinul ὅτι în locul acuzativului cu infinitiv [23]). Cealaltă construcție infinitivală — nominativ cu infinitiv — care nu se întîlnește în perioada arhaică după verbe de declarație și de simțire se răspîndește în perioada clasică, sub influență greacă [24]. Limbile romanice, în afară de limba română, continuă tendințele latinei tîrzii care, în esență, continuă latina populară și latina arhaică. În limbile romanice s-a păstrat doar acuzativul cu infinitiv strîns dependent de regentă, în care subiectul construcției e complement în regentă numai după verbe cauzative, de voință sau de percepție fizică.

În limba română nu s-a păstrat acuzativul cu infinitiv [25], dar în cronica lui Gr. Ureche întîlnim totuși construcții paratactice similare (completiva infinitivală cu rol de subiect echivalentă în românește cu subordonate subiective care au subiect propriu în nominativ și predicat la infinitiv): „Nevoie ieste a opri cei puțini pre cei mulți" (p. 201). Aceste subordonate paratactice subiective cu predicat la infinitiv sînt atestate însă numai după categorii limitate de verbe, în texte din secolul al XVI-lea, ca și, destul de rar, în limba literară contemporană. Au un rost stilistic, gnomic sau oficial [26]. Prezența acestor nominative cu infinitive în cronica lui Gr. Ureche e întărită de latina savantă, așa cum în limbile romanice existența acuzativelor cu infinitive e consolidată în perioada Renașterii, după verbe de declarație și de simțire, prin modele latine clasice [27]. În limba română frecvența completivelor infinitivale paratac-

[23] *Istoria limbii române*, București, 1965, vol. I, p. 328.

[24] J. Brenous, *Etude sur les hellénismes dans la syntaxe latine*, Roma, 1965, p. 328.

[25] Finuța Asan și Laura Vasiliu, *Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba română*, în „Studii de gramatică", I, 1956, p. 97.

[26] Despre natura și valoarea stilistică a parataxei: N. I. Barbu, *Juxtapunerea, parataxa în greacă, latină, română*, în „Limba și literatură, VI, 1962.

[27] Pentru această problemă, v. E. Stimming, *Der Akkusativus cum Infinitivo im Französischen*, Halle, 1915; U. Schwendener, *Der Akkusativus cum Infinitivo im Italienischen*, Säckigen am Reim, 1923.

BDD-A1535 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:50:21 UTC)

tice e însă foarte mică în raport cu completivele hipotactice, cu modul indicativ sau subjonctiv, care le-au înlocuit încă din latina populară : „Cunoaște-se că au fost neașezați" (p. 73) sau „Zic să se fi arătat lui Ștefan Vodă sfîntul Procopie" (p. 106). Așadar verbele regente de declarație și de simțire sînt urmate, ca în latina populară tîrzie, de construcții hipotactice cu moduri personale. Ca o fază intermediară între completivele infinitivale paratactice și completivele subjonctivale hipotactice apar completivele subjonctivale paratactice : „Află-să această țară să fi fost locuit și alții întrînsa" (p. 67). Sînt însă rare și au, de asemenea, sprijin întăritor în limba latină [28].

2.3. *Construcții participiale.* Construcțiile participiale latine sînt sintagme absolute sau conjuncte. Construcții absolute se întîlnesc în multe limbi indoeuropene dar cazul lor gramatical diferă : sanscrita — genitiv și locativ —, greaca — genitiv etc. În latină, ablativul absolut e o construcție frecventă în toate epocile. Ablativul absolut nominal e mult mai vechi decît ablativul absolut verbal. În perioada arhaică întîlnim frecvent participiul perfect și rar participiul prezent. În perioada clasică, participiul prezent sporește iar în perioada tîrzie, atinge apogeul. În perioada tîrzie se extinde însă gerunziul la ablativ și înlocuiește frecvent participiul prezent în ablativul absolut. Participiul viitor activ s-a dezvoltat în perioada clasică, dar e rar folosit, iar participiul viitor pasiv, deși apare în perioada arhaică, îl întîlnim frecvent numai din perioada tîrzie. În perioada clasică, ablativul absolut, depășind nuanța de fază accesorie a regentei, substituie circumstanțiale. Inițial se construia, în mod riguros, autonom, dar ulterior, mai ales în limba populară, se înmulțesc situațiile cînd subiectul logic al ablativului absolut e subiectul gramatical al propoziției principale. Se șterg, în felul acesta, limitele dintre ablativul absolut și participiul conjunct. În latina tîrzie în locul ablativului absolut apar nominativul absolut și acuzativul absolut. Nominativul absolut folosea îndeosebi, participiul prezent, iar acuzativul absolut, participiul perfect. Limbile romanice au moștenit parțial aceste construcții [29].

În limba română construcțiile gerunziale se întîlnesc în textele religioase și populare din secolul XVI. În cronica lui Gr. Ureche construcțiile gerunziale absolute sînt mai puține decît cele conjuncte : 1) *Construcții absolute,* a) „fiind copacii înținați pre lîngă drum, i-au surpat asupra lor" (p. 74) ; b) „domnind Alixandru vodă țara, venit-au cu oaste fiiu său" (p. 86) ; c) „vrînd să între și ceialaltă oaste leșească, atuncea s-a ivit toată oastea lui Bogdan" (p. 88) ; d) „întorcîndu-se ajutorul craiului [...] au trimis Ștefan vodă de i-au dus 36 steaguri" (p. 102) etc. 2) *Construcții conjuncte :* a) „Iliaș vodă, știindu-să căzut

[28] Despre situația istorică a completivelor în latina cultă, v. și Maria Iliescu, *Evoluția propozițiilor completive introduse prin ut și ne,* în „Studii și cercetări lingvistice", XII, 1961, p. 487—493.

[29] Stanislav Lyer, *Syntaxe du gérondif et du participe présent dans les langues romanes,* Paris, 1934, p. 354—359.

BDD-A1535 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:50:21 UTC)

nu pierdu nădejdea" (p. 81); b) „s-a întors cu mare pohvală [...] ieşindu-i înainte mitropolitul" (p. 102); c) „semeţindu-să Ştefan vodă pentru vîlhva ce-i mergea [...] strîns-au ţara" (p. 146); d) „iar Pătru vodă, prădînd ţara [...] s-au întors înapoi (p. 165) etc. În latina populară şi în latina tîrzie, construcţiile participiale cu caracter absolut, abstracte şi rigide, sînt dizolvate, cu preponderenţă, în construcţii participiale conjuncte. Acest fenomen latin popular, precum şi frecvenţa diferită în limba română a construcţiilor gerunziale (rare) şi a construcţiilor conjuncte (numeroase) ne îndeamnă să credem că gerunzialele conjuncte sînt populare iar gerunzialele absolute capătă pondere în limba literară prin influenţă livrescă. Înrîurirea savantă a construcţiilor gerunziale absolute e similară cu influenţa savantă a construcţiilor infinitivale independente.

2.4. *Utilizarea perioadei.* Existenţa perioadei în cronica lui Gr. Ureche constituie cel mai elocvent fenomen al influenţei latine savante. Perioada e o frază cu structură circulară, alcătuită din membre şi incize, cu sens suspendat, care exprimă o gîndire completă, grupate, în general, în semicercuri ce se condiţionează şi se completează reciproc [30]. Specificul perioadei nu constă în amploare şi armonie, cum precizează, pe considerente formale, unii filologi români (cf. Cipariu [31], Tiktin [32] ş.a.), ci, aşa cum l-a definit Aristotel (cf. Retorica III, 9) şi Cicero (cf. Orator, 66, 221), în tensiunea creată de suspendarea ideii, într-un mod organizat şi unitar, prin factori logici şi afectivi [33]. Retoricile antice ne dovedesc că există perioade alcătuite chiar din două propoziţii şi, de asemenea, perioade asimetrice şi neechilibrate. Filologii români au generalizat însă un caz particular frecvent mai ales la Odobescu, Bălcescu, Hogaş. Antichitatea greco-latină a fost străbătută de două mari orientări retorice [34]: asianism şi aticism. Orizontul retoricii antice, cu lumina sa seculară, a maturizat ucenicia literaturilor moderne.

În cronica lui Gr. Ureche, unde predomină construcţii sintactice populare [35], propoziţia simplă şi fraza neorganizată periodic, ne întîmpină însă şi insule frecvente, structurate periodic, cu certe modele latine. Redăm cîteva tipuri de perioade edificatoare:

1) „Mateiaşul, craiul ungurescu, bizuindu-se puterii sale şi meştersugului său cu care pre mulţi din vecinii săi i-au surpat şi i-au supus,

[30] A. A. Akişina, *Period kak sintaksiko-stilisticescaja kategorija sovremennogo russkogo jazîka* în „Meterialj k kursam iazjkoznanija", Lvov, 1958 şi *Iz nadljudenijnad fúnkţiami perioda v'poeticeskoj reci*, în „Voprosy russkogo jazkoznanija", 4, Moskva, 1960.

[31] Timotei Cipariu, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, 1877, p. 289.

[32] H. Tiktin, *op. cit.*, p. 240.

[33] Cf. şi Şt. Munteanu, *Perioada*, în „Analele Universităţii din Timişoara", II, 1964, p. 231—240.

[34] Eduard Norden, *Die Antike Kunstprosa*, Berlin, 1915, vol. I, p. 251.

[35] Al. Andriescu, *Contribuţia marilor cronicari moldoveni la dezvoltarea limbii literare*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi", serie nouă, s. III, t. III, 1957, p. 107.

BDD-A1535 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:50:21 UTC)

carile de multe ori războaie făcea cu turcii și cu noroc izbîndă, neavînd nici o pricină direaptă asupra lui Ștefan vodă, ci numai ca să-l supuie, să fie suptu ascultarea lui, ca să-i fie cuvîntul deplin, de care lucru de multe ori să lăuda Mateiaș crai, că cîte izbînde face Ștefan vodă, cu puterea lui le face și de supt ascultarea lui face izbîndă, și vrînd, de ce să făliia, să arate că-i adevărat, au trimis sol ca să i să închine Ștefan vodă" (p. 85—86).* În structura gramaticală a acestei perioade, cu un singur ax polarizator, tensiunea logică și afectivă specifică perioadei se obține prin suspensia circulară dintre subiectul apodozei, urmat de numeroase compliniri care alcătuiesc protaza, și predicatul apodozei, așezat, cu o singură complinire, la sfîrșitul comunicării. Reproducem din Caesar, istoric familiar lui Gr. Ureche, o perioadă cu structură similară :

Catuvolcus, rex dimidiae partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, aetate iam confectus, cum laborem belli aut fugae ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimavit (cf. *De bello Gallico*, VI, 31, 5).

2) „Înțelegînd Iancul vodă că l-au mazilit împăratul și domniia o au dat-o iarăși lui Pătru vodă Șchiopul, cunoscînd la ce va veni mai apoi lucrul, gîndi că de va merge la turci, va avea pîră multă și mai apoi să nu care cumva să și piară, ci s-au sfătuit să treacă în Țara Leșască, că peste munți, pin țară, nu era putință ca să treacă, că se temea de țărani" (p. 213). În structura acestei perioade, cu două axe polarizatoare, protaza, alcătuită din seria dependentelor antepuse, e completată logic și semantic de cele două apodoze, formate din cele două propoziții principale și grupul lor de compliniri. Selectăm din același istoric latin o perioadă organizată asemănător :

Cum iam amplius horis sex continenter pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela nostros deficerent, atques hostes acrius instarent lanquidioribusque nostris vallum scindere et fossas complere coepissent, resque esset iam ad extremum perducta casum, Publius Sextius Baculus primi pili centurio, quem Nervico proelio compluribus confectum vulneribus diximus, et item Gaius Volusenus, tribunum militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si eruptiae ne facta extremum auxilium experirentur (Caesar, *De bello Gallico*, III, 5, 1).

3) „Albert, craiul leșăsc, fiind ales de țară crai pre urma lui Cazimir, tătîne-său, uită prieteșugul tătîne-său, ce ținuse cu Ștefan vodă, și nu făcea oaste impotriva păgînilor, carii în toate părțile fulgera și tuna cu trăsnetul armelor sale, vărsînd sîngele creștinilor și stropșind volniciia tuturora, înmulțînd legea lui Moamet cea spurcată, ci gîndi ca să-și arate vitejiia asupra Moldovei socotind că pre lesne o va supune, știind că de multe ori să agituorea Moldova de la craii leșăști, ca de la niște vecini de aproape spre toți vrăjmașii" (p. 108) * Tipul gramatical al aces-

* Reproducem aceste perioade după ediția lui Liviu Onu, citată supra, nota 4.

BDD-A1535 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:50:21 UTC)

tei perioade, cu trei axe polarizatoare, are primul său semicerc format din două propoziții principale, cu grupurile lor de compliniri, iar al doilea semicerc, care termină logic comunicarea, e alcătuit din ultima propoziție principală cu dependențele sale. Reproducem din Caesar o perioadă, de asemenea cu trei axe polarizatoare, dar altfel dispuse :

His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus et equitum millibus duobus relicto, ut portus tueretur et rem frumentariam provideret quaeque in Gallia gererentur cognosceret consiliumque pro tempore et pro re caperet, ipse, cum quinque legionibus et pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad solis occasum naves solvit, et leni Africo provectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit, et, longius delatus aestu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit (cf. *De bello Gallico*, V, 8, 1—2).

Analiza perioadelor întîlnite în cronica lui Gr. Ureche ne-a dus la concluzia că structura lor dominantă se distinge prin următoarele trăsături : 1. Număr mic de axe polarizatoare. 2. Neechilibru în ansamblu și asimetrie în detalii. 3. Aspect concentrat și variat (propoziții gerunziale, nominale, asindeton, paratază). 4. Grupuri eufonice rare și nefrapante. 5. Funcție logică și expozitivă. Perioada în cronica lui Gr. Ureche nu e o imitare în sine a modelului latin, ci o necesitate internă. Exprimarea unor idei ample, în mod ierarhic, antrenant și unitar, se putea realiza luminos prin circuit trazeologic, așa cum procedaseră, în istoriografia greacă și latină, cei mai străluciți reprezentanți. Demetrios, vorbind despre tipurile de perioadă antică, spunea : „Perioada istorică nu-i frumos rotunjită ca perioada retorică, nici lăsată în voie ca perioada dialogică, ci ține calea de mijloc, ca nu cumva, din pricina rotunjirii meșteșugite, să pară neconvingătoare, iar caracterul grav și puterea expozitivă le datorește simplicității" [36].

Perioada istorică din Gr. Ureche, prima treaptă laică a perioadei românești, e austeră, măsurată, obiectivă, uneori atică, dar deseori rudimentară. În istoriografia moldoveană, mai tîrziu, M. Costin și D. Cantemir, temperamente diferite, trăind în alte vremi, vor modela, primul premize atice și asianice și va cultiva, cel din urmă, pînă la manierism [37], perioada asianică. În perspectiva acestor fapte, atît opinia lui O. Densusianu că M. Costin folosește „latina bombastică a cronicarilor medievali" [38] cît și opinia lui P. P. Panaitescu că D. Cantemir scrie într-o „latină bombastică de gen iezuit baroc" [39], devin unilaterale. Specificul

[36] Demetrios, *Tratatul despre stil*, București, 1925, p. 42.

[37] Dragoș Moldovanu, *Structura, tipurile și funcțiile perioadei la D. Cantemir*, Iași, 1964, lucrare de diplomă, mss.

[38] Ov. Densusianu, *Limba noastră ca icoană a vieții culturale*, în „Viața nouă", I, 1906, p. 541.

[39] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958, p. 256.

BDD-A1535 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:50:21 UTC)

perioadei laice românești poartă rezonanțe antice — atice sau asianice — valorificate în funcție de temperament și de vreme.

Adăugăm pentru ineditul lor, ca un corolar al observațiilor de mai sus, cîteva elemente de lexic livresc latin. În limba română veche, împrumutul și calcul lingvistic au contribuit substanțial la dezvoltarea limbii noastre literare. În cronica lui Gr. Ureche pe lîngă împrumuturile lexicale latine, amintite de cercetători *(castelan, tribunal, senator, procurator* etc.) întîlnim însă, ceea ce nu s-a semnalat, calcuri. Întrucît în sondajele noastre nu am întîlnit, nici în textele religioase, nici în cele populare, sensurile de mai jos, le socotim calcuri. Atestarea acestora în textele anterioare lui Gr. Ureche ar demonstra numai că paralelismul elementelor livrești au întărit elementele deja existente în limba noastră. 1. *Calc semantic.* a) *Lucra* vb. „a cîștiga" cf. *lucror*, „auzind Ianoș ce s-au lucrat [de la secui] mult s-au bucurat" (p. 149), b) lucru s.n., „răscoală" cf. *res novae* „măcar că deodată au alinat lucrul" ieșit înainte" (p. 173 ; d) *sparge* vb. „a risipi", cf. *spargo*, „au silit să-i spargă și nu i-au putut" (p. 196) ; e) *supune* vb. „a așeza" cf. *suppono*, „în pădure supuse oastea" (p. 87) etc. 2. *Calc frazeologic.* a) *a face năvală* (p. 68), cf. *impetum facere* ; b) a *pune tabăra* (p. 107) [40], cf. *castra ponere* ; c) *a sparge lupta* (p. 221), cf. *bellum spargere* ; d) *a împle anii* (p. 193), cf. *annos implere* ; e) *a rupe sfat* (p. 186), cf. *conslium rumpere* etc. Folosirea rară a acestor calcuri se explică prin prudența cronicarului, care scria într-o vreme cînd numeroși cititori nu știau latina, nici nu aveau un grad de cultură care să le permită înțelegerea sensurilor noi și, mai ales să-i determine să creeze condiții necesare pentru preluarea și generalizarea acestor sensuri. Totuși, cărturari mai noi, M. Costin și D. Cantemir, înțelegînd valoarea sinonimică a calcurilor amintite, le-au valorificat.

Elementele sintactice latine cercetate mai sus, sumar și comparativ, demonstrează, credem noi, prezența sintaxei latine în cronica lui Gr. Ureche și confirmă intuiția lui N. Iorga.

Aspectele sintactice relevate mai sus ar putea fi îmbogățite, firește, prin alte categorii — folosirea disjuncției cu *aut*, prezența propoziției nominale, utilizarea negației simple — dar ar duce la aceleași concluzii : anume că G. Ureche a contribuit incontestabil la plantarea unor elemente latine culte, nespecifice limbii române și, de asemenea, la întărirea elementelor sintactice românești prin modelul latin cult. Contactul cărturarilor români cu clasicismul antic a sporit, în istoria limbii noastre literare și artistice, selecția stilistică a modalităților de exprimare pentru același lucru și, de asemenea, amplificarea subordonării,

[40] În textul Alexandriei — 1620 — din *Codex Neagoeanus*, întîlnim „Merse pînă la un codru mare și puse tabără acolo" (v. N. Cartojan, *Cărțile populare*, I, București, 1922, p. 82), dar să nu uităm că textul acesta profan e de proveniență cultă și că versiunea sîrbească tradusă la noi provine din greacă prin filieră latină.

BDD-A1535 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:50:21 UTC)

prin creşterea posibilităţilor de ierarhizare a comunicării. Adaptarea fenomenelor literare antice, ca în toate literaturile medievale, a fost, inerent, sinuoasă, dar numeroase procedee stilistice valorificate cu simţ lingvistic au deschis căi noi şi au fortificat procesul formării limbii noastre literare şi artistice.

ÉLÉMENTS SYNTACTIQUES LATINS DANS LA CHRONIQUE DE GR. URECHE

RÉSUMÉ

Dans son essai, l'auteur surprend des éléments de syntaxe latine dans la chronique de Gr. Ureche, en confirmant ainsi l'intuition de N. Iorga (1929), entièrement négligée par les philologues.

Les éléments considérés par l'auteur dans son étude visent, d'abord, le niveau de la proposition : le régime verbal, le datif avec *esse*, le pronom possessif ; enfin, le niveau de la phrase : l'union relative, des complétives paratactiques, les constructions participiales. On envisage aussi l'emploi de la période. L'auteur relève, à la fin de son travail, des calques sémantiques et phraséologiques.

En généralisant le résultat de ses recherches, l'auteur constate que Gr. Ureche est le premier chroniqueur qui mete en valeur dans son oeuvre la tradition savante latine. Cette tradition, continuée d'une manière variable par ses successeurs, contribuera, à travers un procès sinueux, a la formation de notre langue littéraire et artistique.

BDD-A1535 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:50:21 UTC)